

v ekonomichnomu zrostanti: chlyachi polipchen-nya ych vikoristannya // *Economika Ukrainy*, 1, 71-79 [in Ukrainian].

12. Dobrinin, A.I. (1999) Chelovecheskiy capital v tranzitivnoy ekonomike: Formirovanie, otsenka, effektivnost' ispol'zovania; *Sankt-Peterburg. gos. un-t econ. i finansov. Sankt-Peterburg*: Nauka [in Russian].

13. Zakharova, O.V. (2010). Upravlinnia investuvanniam u liuds'kyj kapital: metodolohiia, otsinka, planuvannia [Management of investment in human capital: methodology, evaluation, planning]. Donets'k: DVNZ DonNTU [in Ukrainian].

14. Kolot, A. (2007) Innovatsiyna pratsya ta intelektualniy capital u sistemi factoriv formuvannya ekonomiki znan' // *Ukraina: aspekti pratsi*, 4, 4-9 [in Ukrainian].

15. Kiryan, T. (2008) Nove v teorii, metodologii ta praktitsi liuds'kogo kapitalu // *Ukraina: aspekti pratsi*, 4, 26-31 [in Ukrainian].

16. Kychko, I.I. (2010). Osobysti potreby: rehuliatorni mekhanizmy formuvannia ta zabezpechennia [Personal needs: regulatory mechanisms for the formation and maintenance]. Chernihiv: Chernihivskiy derzhavnyj instytut prava, sotsial'nykh tekhnolohij ta pratsi [in Ukrainian].

17. Lisogor, L.S. (2008) Osvitni determinanti rozvitku liuds'kykh resursiv v Ukraini // *Ukraina: aspekti pratsi*, 8, 29-33 [in Ukrainian].

18. Mandybura, V.O. (1998). Riven' zhyttia

naselennia Ukrainy ta problemy reformuvannia mekhanizmiv joho rehuliuвання [The standard of living of the population of Ukraine and the problem of reforming the mechanisms of its regulation]. Kyiv: Parlaments'ke vyd-vo [in Ukrainian].

19. Maruschak, N.P. (2006). Stratehiia innovatsiyno-investytsiynoho rozvytku derzhavy ta ii vplyv na liuds'kyj kapital [Strategy innovation and investment development of the state and its impact on human capital] *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu [Journal of Khmelnytsky National University]*, 2, 5(84),64-70 [in Ukrainian].

20. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2014). *Natsional'ni rakhunky osvity Ukrainy u 2012 rotsi [National Accounts of Education of Ukraine in 2012]*. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

21. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2014). *Natsional'ni rakhunky okhorony zdorov'ia (NROZ) Ukrainy u 2012 rotsi [National Health Accounts (NHA) in Ukraine in 2012]*. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

22. Chukhno, A.A., Leonenko, P.M., Yukhymenko, P.I. (2010). Instytutsional'no-informatsiyna ekonomika [Institutional and information economics]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

Статья поступила в редакцию 20.03.2014

**I.O. KIRNOS, к. держ. упр., доцент**

*ДВНЗ «Донецкий национальный технический университет»,*

*м. Донецьк, Україна*

*inna\_kirnos@mail.ru*

## СПІВІДНОШЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО В СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ: СИСТЕМАТИЗАЦІЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

*Систематизовано світовий досвід взаємовпливу соціального та економічного аспектів у суспільному розвитку країн. Розкрито чотири теоретичні підходи до оцінки ролі соціальних програм та їхнього впливу на економічний розвиток: соціальний захист як інструмент економічної політики, гуманітарний підхід благодійності, неоліберальний та соціальних інвестицій. Доведено наявність складного діалектичного зв'язку та взаємообумовленості понять «соціальний захист» та «економічне зростання». Виявлено наявність позитивного впливу соціальних інвестицій на економічне зростання.*

**Ключові слова:** соціальна держава, соціальний захист, соціальні видатки, економічний

*розвиток, соціальні інвестиції, державне втручання, соціальний розвиток*

**И.А. Кирос**

**Соотношение социального и экономического в общественном развитии: систематизация мирового опыта**

*Систематизирован мировой опыт взаимовлияния социального и экономического аспектов в общественном развитии стран. Раскрыты четыре теоретических подхода к оценке роли социальных программ и их влияния на экономичес-*

© I.O. Kirnos, 2014

<http://www.elibrary.ru/issues.asp?id=37579>

<http://www.instud.net>, <http://www.nbu.gov.ua/>

кое развитие: социальная защита как инструмент экономической политики, гуманитарный подход благотворительности, нелиберальный и социальных инвестиций. Доказано наличие сложной диалектической связи и взаимообусловленности понятий «социальная защита» и «экономический рост». Выявлено наличие положительного влияния социальных инвестиций на экономический рост.

**Ключевые слова:** социальное государство, социальная защита, социальные расходы, экономическое развитие, социальные инвестиции, государственное вмешательство, социальное развитие

I.A. Kirnos

**Relationship of the social and economic aspects in social development: systematization of the world experience**

*The world experience of the mutual influence of social and economic aspects in social development of the countries is systematized. Four theoretical approaches to assessment of the role of social programs and their impact on economic development are studied: social security as an instrument of economic policy, humanitarian approach of philanthropy, neoliberal and social investment approaches. The presence of a complex dialectical relation and interdependence of the concepts of «social security» and «economic growth» is proved. Presence of a positive impact of social investment on economic growth is revealed.*

**Keywords:** welfare state, social protection, social spending, economic development, social investment, government intervention, social development

Двадцять століття відрізняє зростання ролі держави в соціальному захисті громадян. Якщо на його початку середній рівень соціальних витрат європейських країн і США становив 1% ВВП, у 1960-х – 10%, то наприкінці ХХ ст. значення показника склало понад 20%. Тенденція залишається актуальною і сьогодні. Збільшення соціальних витрат викликало полеміку в наукових і політичних колах щодо економічних наслідків соціальних програм, їх впливу на економічне зростання. Необхідно звернути увагу, що якщо частка соціальних витрат у ВВП України порівнянна з розвиненими європейськими країнами, то абсолютне значення видатків значно поступається, а рівень життя в Європі набагато вищий за український. Стало бути, слід констатувати велику роль держави у соціальному захисті громадян як в

Європі, так і в Україні. Однак результат державної опіки громадян свідчить про дисбаланс рівнів економічного розвитку країн, роблячи актуальною проблему взаємодії соціального та економічного. Питання взаємозв'язку соціальних програм та економічного розвитку вельми актуальне для України в наші дні, оскільки закладається фундамент побудови громадянського суспільства, що припускає взаємну відповідальність людини, держави і бізнесу.

Питання соціальної політики та соціальних програм привертають увагу науковців різних країн. Значний внесок у дослідження ефективності соціальної політики внесли вітчизняні науковці Е. Лібанова, О. Макарова, О. Колот, Г. Герасименко, О. Грішнова, М. Пап'єв, Т. Семигіна, В. Скуратівський, П. Шевчук, О. Іванова, О. Палій та ін. Багато досліджень присвячено також питанням впливу соціальних програм на економічний розвиток. Так, Н. Гінзберг [2], І. Гау [3], Дж. О'Коннор [4] та К. Оффе [5] розглядали соціальні програми в якості інструментів досягнення економічних цілей. Ф. Брейль і С. Дінер [7], Р. Морріс [8], Ч. Прігмор і Ч. Атертон [9], Т. Маршал [10] і Р. Тітмусс [11] вважали соціальну допомогу та захист вищою формою благодійності соціальної держави та відстоювали право на соціальний захист, що гарантується громадянством. Прихильники неоліберального підходу Л. Мід [12; 15], Ч. Мюррей [13], Д. Бешаров [14] М. Фельдштейн [16] А. Алесіна і Ф. Джавацці [17] висували аргументи про негативний вплив соціальних видатків на економічне зростання. Із позицій соціальних інвестицій та соціального розвитку соціальні витрати держави розглядали Дж. Гелбрейт [18], М. Шерраден [19], О. Добровольська [20]. Незважаючи на накопичений світовий досвід із даної проблематики, у вітчизняній літературі відсутня систематизація поглядів і позицій щодо діалектичного взаємозв'язку соціальних витрат держави й економічного зростання.

*Метою публікації є систематизація світового досвіду розв'язання проблем співвідношення соціального та економічного аспектів у суспільному розвитку, виходячи з їх взаємовпливу і взаємозумовленості, з одного боку, й етапів еволюції господарської практики та економічної теорії, з іншого.*

Традиційні форми законного соціального захисту довели свою життєздатність у багатьох державах світу, незважаючи на критику комерційно зацікавлених осіб і прихильників неоліберальних поглядів. Визнаючи наявність проблем у системах соціального захисту, уряди багатьох держав вважають їх ефективними інструментами боротьби з бідністю та її запобіганням. Поширеним є підхід плюралізму, що ефективно поєднує державні соціальні програми із сімейними, суспільними і ринковими формами забезпечення. Поряд із загальноновизнаними достоїнствами соціального захисту зростає критика на його адресу. При цьому консенсус щодо ролі соціального захисту в держав-

ному регулюванні економічного розвитку відсутній не тільки між вченими, але й серед світової спільноти. Так, Міжнародна Організація праці та Міжнародна асоціація соціального захисту рішуче виступають проти приватизації соціальних програм і пенсій, вступаючи в полеміку із вченими-неолібералами, Світовим банком та іншими захисниками комерційного управління пенсійними рахунками.

У результаті дискусій, що ведуться впродовж десятиліть, науковці розділилися на декілька так би мовити «таборів». Сьогодні склалося чотири підходи до оцінки взаємозв'язку соціального захисту та економічного розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

## Зв'язок соціального захисту та економічного розвитку

Підхід	Роль соціального захисту
Соціальний захист як інструмент досягнення економічних цілей	Соціальний захист як інструмент досягнення економічних цілей
Гуманітарний підхід благодійності	Відсутність зв'язку між економічним розвитком та соціальним захистом, захист для всіх нужденних
Неоліберальний	Негативний вплив соціального захисту на економічний розвиток
Соціальних інвестицій	Соціальні видатки – це інвестиції в людський капітал, що сприяють економічному розвитку

Прихильники першого підходу розглядають соціальну політику як інструмент досягнення економічних цілей. Дана тема була актуальною у 1970-80-х рр. і піднімалася у працях Н. Гінзберга [2], І. Гау [3], Дж. О'Коннора [4], К. Оффе [5].

Першою спробою використання соціальної політики в економічних цілях по праву можна вважати «Новий курс» президента Ф. Рузвельта під час Великої депресії. Соціальну політику в рамках даної програми було націлено на захист від безробіття та на створення нових робочих місць. Під впливом поглядів Т. Веблена економісти адміністрації Ф. Рузвельта не поділяли ринкові ліберальні думки, відхиляючи ідею про саморегулювання економіки і зниження безробіття за відсутності державного втручання. Національна програма соціального страхування від безробіття розглядалася, насамперед, як програма економічного захисту, сприяюча економічній ефективності та зростанню.

Філософію використання соціального захисту в економічних цілях реалізовано на

практиці в Данії у програмі «флексік'юріті», прийнятої на початку 1990-х рр. Уряд відреагував на уповільнення темпів економічного зростання і збільшення безробіття істотним поглибленням регулювання ринку праці, зокрема, полегшенням найму на роботу, дозволом неповної та тимчасової зайнятості, спрощенням процедури звільнення. Більш гнучкий підхід до праці супроводжувався розширенням страхування з безробіття та інших соціальних програм підтримання доходу під час безробіття [1].

Найбільш показовим прикладом підпорядкування соціальної політики економічним цілям та імперативам є Східно-Азіатська модель соціальної держави, або «соціальна держава, що розвивається» (developmental welfare state), впроваджена у Південній Кореї, Тайвані, Сінгапурі та Японії. Незважаючи на відмінність соціальних стратегій даних держав, їх об'єднує переконаність у необхідності підвищення доходів через реальний розвиток та економічне зростання, а також у розподілі результатів серед населення. «Соціальні держа-

ви, що розвиваються», відрізняє відносно низький рівень соціальних витрат і фіскальних дефіцитів, гнучкість і незарегульованість ринку праці. У даній моделі домінують економічні цілі, ступінь втручання держави вельми високий у питаннях розвитку, а соціальне забезпечення покладено на членів сімей, а не на державу [6].

Таким чином, використання соціального захисту з метою економічного зростання не втратило своєї актуальності, хоча масштаби впливу даної ідеї значно знизилися в післявоєнні роки в міру розширення соціальних програм та споживання ними все більшої частки суспільних ресурсів. Бюджетна значущість соціального сектора та його зростаючий політичний вплив змінили думку про доцільність досягнення економічних цілей інструментами соціального захисту. Замість цього соціальний захист отримав велику автономію і став основним самостійним суспільним інститутом, заснованим не на економічних міркуваннях, а на власних умовах. Соціальний захист і державні витрати у країнах Заходу збільшувалися, і тепер питання полягало не в тому, чи буде соціальне забезпечення служити економічним цілям, а чи зможе економіка генерувати ресурси, необхідні для підтримки системи соціального забезпечення. До 1980-х рр. це було доміантною темою дебатів про взаємозв'язок між соціальним захистом та його економічним розвитком. Постулат про підтримання економічної політики інструментами соціального захисту та його економічної обґрунтованості був підданий сумніву.

Другим підходом до оцінки взаємозв'язку соціального захисту та економіки є погляд про відокремленість соціальної політики від економіки. Прихильники даного підходу вважають, що соціальне забезпечення йде корінням в неекономічні, гуманітарні цінності і не повинне підпорядковуватися економічній політиці. Урядам, на їхню думку, не слід використовувати програми соціального забезпечення для сприяння економічному розвитку чи для інших прихованих цілей. Замість цього слід надавати пільги лише на основі задоволення суспільних потреб. Ця ідея відображає усталені релігійні та благодійні традиції, що зустрічаються в багатьох культурах.

Аналіз причин розширення програм соціального забезпечення у XX ст. також підкреслює роль альтруїзму і співчуття. Після Другої світової війни Ф. Брейль і С. Дінер [7], Р. Морріс [8], Ч. Прігмор і Ч. Атертон [9] висловлю-

вали думку, що сучасні соціальні програми виникли внаслідок гуманітарних переконань громадян відносно менш щасливих, а «держава загального добробуту» являла собою вищу форму благодійності.

Одним із найбільш впливових прихильників ідеї базування соціальної політики на неекономічних мотивах був Т. Маршал, який запропонував юридичне, засноване на праві, обґрунтування соціального захисту [10]. Найбільш красномовним апологетом альтруїзму в соціальному захисті був Р. Тітмусс, який стверджував, що соціальні допомоги мають надаватися виключно на основі потреби, а соціальний захист та інші форми соціального забезпечення повинні розглядатися як колективне вираження суспільного альтруїзму. Різно виступаючи проти участі ринку в соціальному забезпеченні, вчений вважав найкращим способом реалізацію альтруїзму за допомогою держави, тому, незважаючи на її недоліки, держава – найбільш ефективний інститут для забезпечення соціального захисту громадян. Попри різку критику маркетинга соціальних програм у США, ідеї Р. Тітмусса служили логічним обґрунтуванням розширення соціальних програм серед ліберальних політиків США. Науковець рішуче відкидав аргумент, що соціальне забезпечення повинно служити економічним цілям, і піддавав різкій критиці соціальну політику в Радянському Союзі і в деяких європейських країнах, де соціальні допомоги залежали від трудових результатів і досягнень. Залежність допомоги із соціального страхування від розміру доходів посилювала нерівність. У зв'язку із цим Р. Тітмусс вважав за доцільне стягувати більш високі внески із високих доходів, але допомогу треба виплачувати за єдиною ставкою для адекватної винагороди низькооплачуваних професій [11].

Ідеї Р. Тітмусса і Т. Маршалла домінували в теорії соціальної політики протягом багатьох років після Другої світової війни і заперечували економічні елементи «Нового курсу» та соціальної політики Беверіджа. Аргумент, що соціальне забезпечення та інші соціальні послуги повинні надаватися виключно на основі потреб і виходячи з прав, був широко визнаним у 1980-х рр.

Із часом ця ідея була оскаржена вченими політичного права, особливо у Сполучених Штатах. Так, Л. Мід висловив сумнів у тому, що соціальна допомога має надаватися безумовно, вказуючи на те, що права зобов'язують до взаємності і виконання обов'язків. У США

та інших західних країнах від одержувачів допомоги очікується виконання зобов'язань перед суспільством – поведінку відповідно до соціальних норм і пошук роботи [12]. Ч. Мюррей відхиляє етичні аргументи Р. Тітмуса, вказуючи, що безумовна соціальна допомога держави не розв'язала проблему бідності і не створила більш рівного і солідарного суспільства. Навпаки, вона посилила ситуацію, створивши відчужений нижчий клас бідних, залежних від допомоги, чия поведінка підриває основні соціальні цінності [13].

Даний критицизм відбивав глибоке розчарування в соціальній допомозі у Великобританії, США та інших західних країнах на той час. Домінувала думка про сприяння високих ставок соціальних програм лінії і залежності, особливо серед іммігрантів і «кольорових». Отримавши певний імпульс у наукових колах, зрушення мислення зароджувалося в основному у сфері політики, особливо в США. Ідеї Л. Міда про безпосередній зв'язок виплат допомоги із зобов'язанням працювати були широко прийняті і втілені в законодавстві при реформуванні системи соціального забезпечення у середині 1990-х рр. Ці ініціативи замінили підхід, заснований на потребах і правах, що традиційно характеризує соціальну допомогу в США, на модель переважання роботи, що вимагає невідкладного працевлаштування.

Третім підходом щодо впливу соціального захисту на економічне зростання є думка про його негативну дію на економіку. Прихильниками цього погляду є представники неоліберальної економічної школи. Відрізняючись різноманітністю у позиціях, неоліберали єдині в негативному ставленні до державного регулювання й управління економікою. Використовуючи складні теорії ігор, економісти раціонального вибору продемонстрували неминучість превалювання у людей власних інтересів при колективних діях. Неоліберальні економісти підкреслюють перевагу ринків над колективними діями і застерігають про небезпеку втручання держави в економіку. Соціальне забезпечення, вважають вони, має бути покладено на окремих осіб і сім'ї, релігійні та громадські організації, на мережі громадської підтримки. ЗМІ, а також науковий аналіз низьких темпів економічного зростання в Європі протягом останніх 15 років незмінно приписують більшу частину проблем зниження темпів економічного зростання щедрим соціальним витратам.

Одним з аргументів критики неолібера-

льних економістів є думка про демотивацію впливу високих соціальних допомог на бажання наполегливо працювати. У середині 1990-х рр. загальний розмір соціальних допомог часто перевищував мінімальний рівень оплати праці, а в деяких державах, таких як Гаваї, сума становила \$ 27700 на рік. Д. Бешаров довів, що в той час, як типова мати-одиначка буде заробляти близько \$ 15500 за місцем постійної роботи, вона отримає в цілому близько \$ 17400 у вигляді соціальної допомоги, якщо прийме рішення не працювати [14].

На думку Ч. Мюррея, соціальні програми сприяють асоціальній поведінці, що тягне за собою високі соціальні та економічні витрати. Спрямовані на боротьбу з убогістю, соціальні допомоги заохочують безробіття, беззаконня, злочинність, прийняття наркотиків та іншу небажану поведінку. При цьому зростають витрати суспільства на розширення мережі правоохоронних органів, виправних установ та освіти. Наслідки цих витрат підкреслювали багато вчених, особливо Л. Мід, вважаючи безробіття однією з найбільш серйозних соціальних проблем у Сполучених Штатах [15].

Ще однією проблемою є негативний вплив соціального страхування на заощадження та мобілізацію капіталу. Легкодоступний капітал стимулює інвестиції та економічне зростання, отже, уряди повинні проводити політику, що підтримує місцеве накопичення капіталу. Однією з перешкод до заощаджень є соціальний захист, що гальмує схильність до них. Впевненість у державній пенсії знижує стимули до заощадження, отже, забезпечення внутрішніх капітальних вкладень зменшується. Зв'язок між соціальним страхуванням та низькою нормою заощаджень вперше продемонстрований М. Фельдштейном. Було підраховано, що американська система соціального забезпечення значно перешкоджає внутрішньому накопиченню капіталу з несприятливими економічними наслідками [16].

Занепокоєність також викликає роль соціального забезпечення у стимулюванні споживання і розігріванні інфляції. Переведення ресурсів із продуктивної економічної діяльності у непродуктивну сферу збільшує споживання і спричиняє інфляційний тиск. Кейнсіанська теорія, заснована на діаметрально протилежних припущеннях, говорить про економічну вигоду стимулювання попиту на товари і послуги. Дана думка послужила причиною підтримки кейнсіанцями розширення соціального забезпечення у середині ХХ ст. При цьому ре-

гулювання попиту було ключовим елементом післявоєнної економічної політики. Виникнення стагфляції у 1970-х рр. довело хибність даного підходу, змінившись у 1980-х рр. економічною політикою монетаризму, де приділяється особлива увага цілям регулювання інфляції.

Поширеною серед неолібералів є думка про спотворення ринку праці під впливом соціального забезпечення. Сприяючи безробіттю, соціальний захист обмежує пропозицію робочої сили, необхідної для продуктивної та ефективної економіки. Політика уряду, спрямована на стимулювання зайнятості та захист робітників від експлуатації, спотворює природну роботу ринку праці, підвищує витрати роботодавців, збільшуючи вартість робочої сили, перешкоджає можливостям працевлаштування і негативно впливає на зайнятість. Оскільки зайнятість є найбільш ефективним способом підвищення рівня життя, політика, що гальмує можливість працевлаштування і перешкоджає ефективному використанню трудових ресурсів, вважають неоліберали, вкрай шкідлива.

Поширеною є думка, що спотворення ринку праці впливають також на продуктивність комерційних підприємств. Наявність трудового законодавства, що регулює питання звільнення, знижує стимули до праці. Більш того, у разі звільнення працівники захищені системою соціального забезпечення. Ліберали наголошують, що соціальний захист знижує гнучкість ринку праці. Наявність пільг, що надаються роботодавцями, утримує працівників від пошуку нових можливостей, потенційно вигідних у довгостроковій перспективі не лише для самого працівника і його сім'ї, але і для економіки в цілому. При цьому відсутність мобільності та гнучкості сприяє економічному застою [17].

Ще одним негативним аргументом на адресу соціального захисту є його сприяння безробіттю. У міру підвищення західними державами податків на зарплату, багато підприємств скоротили чисельність працівників за рахунок впровадження працевзамінюючих технологій і переведення виробництва в країни з більш низькою вартістю праці.

Багато інших аргументів, наведених ученими неоліберальної школи і раціонального вибору, було заперечено. Часту критику надмірного втручання європейських урядів в економіку і значних, але руйнівних соціальних програм було також спростовано. Численні дослідження стверджують, що соціальні програ-

ми сприяли політиці підвищення конкурентоспроможності економіки, зростанню і повній зайнятості, тому що створювали безпеку, сприяли зайнятості та інвестуванню в людський потенціал. Так, дослідження Дж. Гелбрейта і його колег довели, що європейським та іншим країнам, бажаючим сприяти економічному розвитку, не слід переймати американську практику неолібералізму [18].

У минулому соціальний захист використовували для доповнення цілей економічного розвитку за рахунок стимулювання споживання. Це були основні цілі політики «Нового курсу» і кейнсіанців. Пізніше ці ідеї було доповнено твердженням про здатність та потреби соціальних програм функціонувати в якості інвестицій і сприяти економічному розвитку. Такий підхід отримав назви «соціальний розвиток», «розвиваюча соціальна політика», «політика соціальних інвестицій». Ідея інвестиційної ролі соціальної політики спочатку застосовувалася до країн Африки та Азії. Пізніше вона розширила географію і в даний час частіше використовується для виправдання соціальних програм у західних державах.

Четвертий підхід – соціального розвитку – заснований на трьох принципах. По-перше, соціальна та економічна політика повинні бути тісно пов'язані. По-друге, першочергову увагу має бути приділено макроекономічній політиці, сприянню зайнятості та підвищенню рівня життя населення в цілому. Така політика повинна орієнтуватися на людей, бути партисипативною, спрямованою на задоволення базових потреб і викорінювання бідності. По-третє, програми соціального захисту мають бути інвестиційно орієнтованими, або «продуктивними», створюючи норму прибутку як для індивідумів, так і для економіки.

Прикладом практичної реалізації підходу соціальних інвестицій є індивідуальні рахунки розвитку (Individual development account – IDA), впроваджені у США з 1991 р. IDA являють собою ощадні рахунки, що відкриваються малозабезпеченими верствами населення, де за кожен вкладений долар на рахунок його власник додатково отримує певну суму. Кошти надаються благодійними фондами, організаціями або урядом штату. Основною метою таких рахунків є заощадження для придбання першого житла, продовження навчання після середньої школи, а також відкриття або розширення малого бізнесу. Це новий спосіб боротьби з бідністю, більш ефективний у порівнянні із традиційними схемами підтримання

доходу у вигляді соціальної допомоги [19].

Соціальна допомога використовується урядами для інвестування в розвиток людського потенціалу. Так, деякі держави заснували програми обумовлених грошових переказів сім'ям, чії діти регулярно відвідують школу. У Мексиці з 1997 р. діє державна схема *Oportunidades*: сім'ї отримують допомогу на книги та навчальні матеріали, а також виплати за відвідування дітьми школи. У Бразилії діє програма *Bolsa escola* (освітній грант), розширена до *Bolsa familia*. На додаток до обов'язкового відвідування школи діти повинні бути щеплені, а вагітні матері – регулярно відвідувати жіночу консультацію [1].

Основним завданням моделі соціальних інвестицій є визнання та інтеграція економічної і соціальної політики. Дана концепція є відповіддю на неоліберальну критику соціальних витрат як марнотратство і джерело залежності. У той самий час, держава соціальних інвестицій не є традиційно соціальною в своїй орієнтації. Вона витрачає, але вибірково і в цільових напрямках. Кошти спрямовуються у галузі з очікуваними дивідендами, такими як охорона здоров'я чи освіта. Підхід соціальних інвестицій виходить за рамки перерозподільчої, заснованої на споживанні, соціальної політики, зосередженої навколо допомоги і прав, у бік інвестицій у людський капітал, що підвищують можливості участі людей. Інвестиції накладають відповідальність на особистість і суспільство за перетворення і підвищення їх економічної конкурентоспроможності [20].

Практичне застосування концепція держави соціальних інвестицій отримала у Великобританії у 1997 р. у програмі *New Labour*. Дана стратегія була спрямована на групи, здатні принести максимальну віддачу внаслідок підвищення продуктивності праці, зниження соціальних витрат або їх комбінації. Видатки на освіту, охорону здоров'я і догляд за дітьми розглядалися як «позитивні», у той час як витрати на пасивну соціальну допомогу, наприклад, із безробіття, вважалися «непродуктивними».

У 2011 р. у Новій Зеландії Міністерство соціального розвитку повідомило про застосування інвестиційного підходу та актуарних розрахунків до оцінки майбутніх витрат системи соціального забезпечення. Щоб зрозуміти, куди краще спрямовувати підтримку, актуарна оцінка (оцінка майбутніх зобов'язань) виявила довічні витрати різних груп одержувачів допомог, а також вплив на індивідуумів змін соціальної політики. Реформування соціальної системи спрямоване на підтримку працездатних осіб, які з найбільшою ймовірністю можуть стати довгостроково залежними від допомоги, якщо їх не підтримати зараз.

Таким чином, сьогодні існує чотири теоретичні підходи до оцінки ролі соціального захисту в економічному розвитку. Теоретичну обґрунтованість наведено у табл. 2. При цьому кожен із теоретичних підходів знайшов практичне втілення у державних програмах різних країн залежно від пануючої у суспільстві ідеології, що свідчить про правомірність і життєздатності кожного з підходів.

Таблиця 2

## Аргументація впливу соціального захисту на економічний розвиток

Позитивний економічний ефект соціального захисту	Негативний вплив соціального захисту
1	2
<b>Вплив на економіку</b>	
Позитивний вплив зниження соціальної напруженості на інвестиції Зниження потреби незаконних форм доходу, потенціалу соціальної дискримінації і напруги Стабілізація споживання й уникнення різкого скорочення внутрішнього попиту за часів рецесій Перерозподіл частини доходів від економічного зростання серед найбільш уразливих членів суспільства Забезпечення внутрішніх інвестицій за рахунок національних пенсійних заощаджень	Зростання дефіцитів держбюджету, підвищення місцевих відсоткових ставок і зниження внутрішнього інвестування та економічного зростання Зростання фіскальних видатків і підвищення альтернативних витрат внаслідок адміністративних витрат систем соціального захисту Відтік ресурсів із виробничого сектора в невиробничий і уповільнення економічного зростання Зниження заощаджень і мобілізації внутрішнього капіталу для інвестування економіки Стимулювання споживання і розігрівання інфляції

## Продовження таблиці 2

1	2
<b>Вплив на ринок праці</b>	
<p>Підвищення кваліфікації і перехід на підходящу роботи безробітних, хворих та інвалідів</p> <p>Створення значної частини зайнятості в сучасних економіках, заснованих на послугах</p> <p>Полегшення пристосування робочої сили до структурних змін економіки</p> <p>Підвищення продуктивності праці через значні витрати на охорону здоров'я, безпеку, боротьбу і профілактику ВІЛ / СНІДу</p> <p>Пом'якшувальний ефект на вартість праці і відсутність необхідності нарощувати резерви на випадок непередбачених обставин, що фінансуються за рахунок зарплат та інших доходів</p>	<p>Зростання залежності від соціальних програм і зниження стимулів до праці</p> <p>Зниження гнучкості і подорожчання ринку праці, сприяння безробіттю; відтік продуктивної робочої сили з ринку внаслідок механізмів захисту від безробіття та раннього виходу на пенсію, зниження продуктивності праці</p>

Примітно, що аргументи, які містяться в таблиці, розділилися порівну. Треба відзначити, що наведені підходи є нічим іншим, як умоглядними висновками, що відрізняються високим ступенем наукової абстракції та особистого ставлення авторів до предмета дослідження. Щоб розв'язати проблему демаркації теоретичних поглядів і реалій сучасного буття, необхідні емпіричні дослідження.

Так, неокласичні моделі економічного зростання передбачали негативний вплив розширення соціальних програм на розвиток економіки, у той самий час моделі ендегенного зростання приписували освіті важливу роль детермінанти економічного розвитку. Однак емпіричні дослідження не підтвердили передбачення неокласичних моделей і знайшли підтвердження позитивного впливу освіти, соціального страхування і видатків на охорону здоров'я.

Відсутність емпіричного підтвердження спотворюючої ролі зростаючого державного сектора на економіку можна пояснити двома гіпотезами. Перша – це структура податкової системи, що веде до мінімального негативного ефекту. Так, економіки з великим розміром державного сектора та соціальних програм фінансувалися за рахунок регресивної системи оподаткування, більше покладаючись на споживчі податки. Наприклад, у Швеції максимальний граничний розмір оподаткування становить 30%, а в країнах із найменшим рівнем держсектора – США і Японії – 46,6% і 65% відповідно.

Другим поясненням відсутності негативного зв'язку між розширенням державного сектора та економічним зростанням є те, що соціальні програми забезпечують важливі зовні-

шні фактори, які переважають потенційні спотворення, що виникають внаслідок високого оподаткування. Згідно із теоретиками ендегенного зростання, найбільший зовнішній вплив забезпечує політика освіти, тому що очікується, що початковий рівень людського капіталу вплине на подальші траєкторії зростання й економічного розвитку. Дана гіпотеза підтверджується низкою емпіричних досліджень. Вони спростовують аргументи неоліберальної школи, підтверджуючи доцільність підходу соціальних інвестицій і використання соціальної політики як інструменту досягнення економічних цілей.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. На сьогодні сформувалися й успішно реалізуються на практиці чотири протилежні, але не антагоністичні теоретичні підходи до оцінки впливу і ролі соціальних програм та їхнього впливу на економічний розвиток. Те, що кожен із них знайшов практичне застосування в соціальній політиці держав, переконує в їх життєздатності та затребуваності.

2. Поняття «соціальний захист» та «економічне зростання» знаходяться у складному діалектичному взаємозв'язку. Підвищення рівня економічного зростання дозволяє збільшувати соціальні видатки. У той самий час соціальні витрати й інвестиції у людський капітал сприяють економічному зростанню. З іншого боку, підвищення соціальних витрат збільшує податковий тягар, що негативно впливає на економічну активність.

3. Держави з великою часткою державного сектора і соціальних витрат мають регресивні податкові системи і більше покладаються на споживчі податки, що згладжує податкове



навантаження, викликане збільшенням соціальних витрат.

4. Емпіричні дослідження підтверджують позитивну кореляцію між соціальними видатками та економічним зростанням, якщо соціальні витрати спрямовані на охорону здоров'я та освіти, що підсилює людський капітал держави. Даний підхід, що отримав назви «соціальний розвиток», «підхід соціальних інвестицій», «соціальна політика розвитку», отримує все більш широке розповсюдження на практиці.

5. При плануванні соціальних програм в Україні варто враховувати світовий досвід та спрямовувати соціальні витрати у сфери, що підвищуватимуть людський капітал та сприятимуть економічному зростанню. При цьому розширення соціальних видатків варто проводити з коригуванням податкової системи.

6. Аналіз ефективності соціальних програм та їх вплив на економічне зростання є перспективою подальших досліджень автора.

#### Література

1. Social Security, the Economy and Development / Edited by James Midgley, Kwong - leung Tang. – New York: Palgrave Macmillan, 2008. – 329 p.
2. Ginsberg N. Class, Capital and Social Policy / N. Ginsberg - London: Macmillan, 1979. – 208 p.
3. Gough I. The Political Economy of the Welfare State/ I. Gough - London: Macmillan, 1979. – 196 p.
4. O'Connor J. The Fiscal Crisis of the State / J. O'Connor. – New York: St. Martin' Press, 1973. – 276 p.
5. Offe C. Contradictions of the Welfare State / Claus Offe. – Cambridge, MA: MIT Press, 1984. – 304 p.
6. Lee Y. East Asian Welfare Regimes: Testing the Hypothesis of the Developmental Welfare State/ Yih-Jiunn Lee, Yeun-wen Ku // Social Policy and Administration. – 2007. – Vol. 41. – № 2. – P. 197-212.
7. Breul F. Compassion and Responsibility: Readings in the History of Social Welfare Policy in the United States/ Frank F. Breul, Steven J. Diner. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 372 p.
8. Morris R. Rethinking Social Welfare: why care for the stranger / Robert Morris, Sara M. Morris. – New York: Longman, 1986. – 275 p.
9. Prigmore C. Social Welfare Policy: analysis and formulation / Charles S. Prigmore, Charles R. Atherton. – Lexington, KY: Heath, 1979. – 258 p.
10. Marshall T. Citizenship and Other Essays / Thomas Humphrey Marshall. – Cambridge: Cambridge University Press, 1950. – 154 p.
11. Titmuss R. The Gift Relationship: From Human Blood to Social Policy / Richard M. Titmuss. – London: Allen and Unwin, 1971. – 360 p.
12. Mead L. Beyond Entitlement: The Social Obligations of Citizenship / Laurence M. Mead. – New York: Free Press, 1986. – 318 p.
13. Murray C. Losing Ground: American Social Policy, 1950-1980 / Charles Murray. – New York: Basic Books, 1984. – 346 p.
14. Besharov D. Using work to reform Welfare // Public Welfare. – Vol. 53. – № 3. – P. 7-16.
15. Mead L. The New Paternalism: Supervisory Approaches to Poverty / Laurence M. Mead. – Washington, DC: Brookings Institution Press, 1997. – 355 p.
16. Feldstein M. Social security and private savings / M. Feldstein. – Cambridge: Harvard University Institute of Economic Research, 1974. – 180 p.
17. Alesina A. The Future of Europe: Reform or Decline // A. Alesina, F. Giavazzi. – Cambridge: MIT Press, 2006. – 200 p.
18. Galbraith J. Maastricht 2042 and the Fate of Europe: Towards Convergence and Full Employment. – NY: Levy Economics Institute of Bard College, 2007. – 20 p.
19. Sherraden M. Asset building policy and programs for the Poor // M. Sherraden, E. Wolf. – NY: Russel Sage Foundation. – P. 302-323.
20. Dobrowolsky A. Rhetoric versus reality: the figure of the child and New Labour's strategic "social investment state" / Alexandra Dobrowolsky // Studies in Political Economy. – 2002. – №3. – P. 43-73.

Статья поступила в редакцию 11.03.2014